

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК ПОРУШЕННЯ ЗАСАД ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Ігор Полукетов,
*аспірант НДІ інтелектуальної власності АПРН
України, адвокат*

Забезпечуючи можливість реалізації суб'єктивних цивільних прав, правова система дбає не лише про відповідного уповноваженого суб'єкта, але і про реалізацію прав інших членів суспільства. Суспільство як багатогранне явище, складене із великої кількості взаємних соціально-правових зв'язків його членів, потребує дотримання балансу прав і обов'язків. Поведінка, яка сприяє дестабілізації такого балансу, оцінюється більшістю членів суспільства негативно, оскільки може завдавати їм певних незручностей, а також завдавати шкоди визнаним правовою системою правам і охоронюваним законом інтересам. Забезпечуючи дотримання правового порядку в суспільстві, система встановлює заборону на деякі типи (види) поведінки і, визнаючи їх протизаконними, встановлює відповідну юридичну відповідальність за таку поведінку.

Відомий механізм правового регулювання забезпечує на рівні норм закону охорону визначених прав і інтересів. При цьому, законодавець, надавши правомочним особам певні суб'єктивні права, надавши таким особам свободу у визначенні можливої поведінки для реалізації цих прав. Ураховуючи те, що суб'єк-

тивні права в процесі їх практичної реалізації можуть перетинатися з правами і інтересами інших осіб або суспільства, неминує виникати ситуація, за якої можливі завдання незручностей або конфлікт інтересів. Але, приймаючи до уваги важливість суб'єктивних прав для розвитку суспільних відносин, правові системи більшості країн допускають створення таких незручностей, або навіть обмеження прав і інтересів інших осіб для реалізації суб'єктивного права. Таким чином гарантуються реальні умови для реалізації суб'єктивних прав. В іншому випадку їх реалізація була б неможливою, оскільки дуже часто реалізація права однієї особи обмежує права або інтереси інших осіб. Такий баланс встановлено для того, щоб кожен із суб'єктів правової системи реалізував власне суб'єктивне право з метою досягнення корисного для себе результату, але який при цьому відповідатиме нормам права.

Проте норми встановлюють так звану ідеальну модель правової поведінки в рамках наданого суб'єктивного права. Практика правозастосування свідчить про те, що іноді уповноважений суб'єкт, реалізуючи суб'єктивне право, відхиляється від такої ідеальної моделі правової

поведінки. У випадках, коли такі відхилення призводять до суспільно небезпечних наслідків і повторюються, правова система, як правило, реагує на це шляхом встановлення нормативної заборони вчинення таких дій із встановленням санкції у вигляді юридичної відповідальності. Але суспільні відносини в сучасному світі змінюються так швидко, що передбачення на рівні позитивного права всіх можливих результатів поведінки є неможливим.

З іншої сторони, встановлення занадто широкої заборони, яка обмежувала б свободу реалізації суб'єктивних прав, є неприйнятним для країн із демократичним соціально-політичним устроєм. Якщо припустити, що таке можливо, то в такому випадку, суспільство знову повернулося б у стан, коли людина та її права не цінилися так, як сьогодні та не визнавалися б найвищою соціальною цінністю. Саме тому цивілістична наука багатьох Європейських країн протягом декількох століть формувала концепцію добросовісної, розумної та справедливої реалізації уповноваженою особою суб'єктивного права (докладніше про це вже було сказано в параграфі 2 розділу 1). Така концепція на підставі загальних принципів цивільного законодавства встановлює загальні межі реалізації права і таким чином, не забороняючи конкретні дії правомочної особи, вказує на свободу здійснення суб'єктивного права забезпеченого нормами позитивного права. Але при цьому також вказує, що суб'єктивне право захищається тільки, якщо воно здійснюється добросовісно, розумно та справедливо. Таку концепцію підтримала абсолютна більшість правових систем світу.

З точки зору практичного застосування концепція добросовісного, розумного та справедливого здійснення суб'єктивного права має цілком очевидні переваги. У тих випадках, коли нормами позитивного права не врегульовано певну поведінку особи, яка реалізовує власне право недобросовісно, нерозумно або несправедливо, дії такої особи мають бути визнані такими, що порушують загальні принципи цивільного законодавства, а отже такими, що не ґрунтуються на законі в повній мірі, і відповідно, не користуються захистом закону.

У тих же випадках, коли особа порушує названі принципи цивільного законодавства, але при цьому її поведінка передбачена і складом відповідного правопорушення, тобто заборонена на рівні позитивного права, її кваліфікують саме як правопорушення (або, в деяких випадках, як злочин). Апелювання в таких випадках ще і до порушення принципів цивільного законодавства не вважається необхідним.

Під впливом цивілістичної науки, яка виробила аналізовану концепцію, законодавства різних країн впровадили заборону на порушення таких принципів. Концепція здійснення суб'єктивних прав добросовісно, розумно та справедливо мала набути форми передбаченої законом заборони, для того, щоб мати легальне визнання на нормативному рівні.

Одним із найбільш небезпечних проявів порушення таких принципів, з точки зору охорони суспільних інтересів, є умисна реалізація суб'єктивного права з метою "зловживання". Суспільна небезпека такої поведінки полягає у тому, що уповноважений суб'єкт хоча і діє, реалізуючи суб'єктивне пра-

ЗАХИСТ ПРАВ

во, насправді намагається досягти не тільки позитивного результату для себе, а і навмисно завдати шкоди правам або інтересам іншої особи, або з іншим наміром, протилежним нормальному здійсненню права.

Безумовно, що така поведінка не відповідає принципам добросовісності, розумності та справедливості і порушує встановлений суспільний баланс. Саме тому і вітчизняне законодавство, як вже було сказано раніше, встановлює заборону дій особи, які вчиняються з наміром завдати шкоду іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

Проблематика кваліфікації подібних ситуацій пов'язана з тим, що легального визначення поняття, сутності, критеріїв, характеристик та особливостей застосування заборони зловживання правом не існує. Не виробила єдиного підходу до досліджуваних явищ і вітчизняна доктрина права. Саме тому в рамках даного дослідження видається необхідним зосередитися на цих питаннях докладно.

Для досягнення поставлених у рамках дослідження завдань, враховуючи той факт, що останнім часом деякі проблеми інституту зловживання правом активно досліджувалися вітчизняними та зарубіжними вченими (серед яких потрібно виділити велику кількість російських авторів), пропонується використати метод критичного аналізу їх наукових напрацювань стосовно досліджуваних питань, за допомогою якого можливо виокремити ті висновки

і пропозиції, які можуть бути покладені в основу власного розуміння сутності та критеріїв визначення інституту зловживання правом.

Теоретичне дослідження проблеми зловживання правом починається з визначення меж права, які, за думкою Агаркова М.М.¹, "шукати необхідно перш за все в законі"², оскільки закон, встановлюючи те або інше суб'єктивне право, визначає його зміст, а тим самим і межю. В цілому безумовно погоджуючись із думкою відомого науковця, хотілося б відразу зазначити, що саме законом визначається зміст і обсяг суб'єктивних прав. Але якщо при цьому розуміти тільки конкретні норми позитивного права, які надають особі суб'єктивне право, то такий висновок не виглядатиме правильним. Адже суб'єктивне право особи визначається всією сукупністю правових норм. Конкретні норми закону визначають міру можливої дозволеної поведінки особи, встановлюючи загальні правила, але вони не можуть передбачити всієї сукупності можливих ситуацій їх практичної реалізації. Тому цивільне законодавство і посилається на загальні засади, на яких воно ґрунтується. Ці засади (або принципи), в свою чергу, також визначають міру дозволеної поведінки.

Продовжуючи хід міркувань, можливо припустити, що засади цивільного законодавства уточнюють міру можливої поведінки, а саме формують відношення суб'єкта до реалізації права як до поведінки,

¹ Науковця, який одним із перших в радянський період почав системно досліджувати проблему меж здійснення права, при цьому заперечуючи можливість існування в системі законодавства терміна "зловживання правом".

² Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2 т. / М.М. Агарков. М. АО "Центр ЮрИнфоР" — 2002 — Т. 2. — С. 366.

яка здійснюється для задоволення його особистих інтересів, але із спрямованістю на ті мотивувальні орієнтири, які встановлюють засади цивільного законодавства³. При цьому, для ефективного проведення аналізу відношення засад суспільства до теми дослідження, пропонуємо зосередитись на аналізі явища зловживання правом з точки зору вивчення направленості такої поведінки. Для чого, в свою чергу, необхідно в розрізі інституту зловживання правом дослідити засади і принципи здійснення цивільних прав та призначення суб'єктивних прав.

Відповідно до ч. 1 ст. 11 Цивільного кодексу України: "цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки". Вказані положення закону підтверджують висловлену раніше у роботі думку про те, що навіть у випадку відсутності в акті цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки породжуються за аналогією із дій осіб.

У свою чергу стаття 8 Цивільного кодексу України, яка визначає порядок застосування правила аналогії закону та аналогії права, щодо останнього передбачає: "У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства".

Аналіз наведених норм цивільного законодавства дозволяє дійти вис-

новку про те, що його засади самі по собі породжують цивільні права та обов'язки. Виникає запитання, які саме права і обов'язки можуть з'являтися таких випадках?

Визнано, що засади цивільного законодавства в однаковій мірі поширюються на всіх учасників цивільно-правових відносин. Тому права, які виникають у правомочного суб'єкта кореспондуються з відповідними обов'язками в інших осіб. Проектуючи вказані висновки на механізм реалізації суб'єктивного права, можемо припустити, що суб'єкт, реалізуючи власне право, діє в межах суб'єктивного права, але при цьому він в усіх без винятку ситуаціях здійснює такі права, ґрунтуючись і на загальних засадах законодавства, серед яких у рамках даного дослідження аналізуються засади справедливості, добросовісності та розумності. Автор пропонує вважати обов'язком кожного суб'єкта при реалізації власних суб'єктивних прав діяти відповідно до загальних засад справедливості, добросовісності та розумності. Відповідно, кореспондуючим правом невизначеного кола осіб, які вступають у правовідносини з названим суб'єктом щодо реалізації його суб'єктивного права, є право вимагати від нього реалізувати суб'єктивне право справедливо, добросовісно та розумно. Підтвердження такого висновку знаходимо у роботах класиків цивілістичної думки. Так, на думку Шершеневича Г.Ф.: "обов'язки — це насамперед усвідомленість про пов'язаність своєї волі. Особа діє не так, як спонукують її інтереси, тому що вважає за необхідне обмежити

³ "справедливості, добросовісності та розумності" — п. 6 ч. 1. ст. 3 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 року № 435-IV.

ЗАХИСТ ПРАВ

себе в можливому здійсненні інтересів заради інтересів інших"⁴. Лазар Я. в цьому сенсі навіть перебільшував значення обо-в'язків, відмічаючи, що "у суб'єктів немає прав, вони зобов'язані підкорятися соціальним нормам, виконувати покладені на них соціальні функції"⁵. Інші автори вказують на те, що тісний зв'язок прав з обов'язками народжений не специфікою правового регулювання, а об'єктивною природою суспільних зв'язків, оскільки будь-які відносини людей у суспільстві по суті являють собою взаємопов'язані можливості одних і необхідність вчинків інших⁶.

З точки зору принципів добросовісності, розумності та справедливості досліджував проблему зловживання правом і російський цивіліст Ємельянов В.І. Визначаючи принципи розумності та добросовісності при реалізації права, він наголошував: "якщо стосовно точно визначених прав і обов'язків вимога добросовісності змушує людину утримуватися від передбачуваної шкідливої дії, модель якої точно описана в законі або договорі, то обов'язок розумності змушує її коректувати свої дії з врахуванням межі інтересів іншої особи, яка не є чіткою. Суб'єкт повинен здійснювати дію, мінімізуючи можливі негативні для іншої особи наслідки. Межею розумності є дія, яка справедливо враховує інтереси обох сторін: як суб'єкта, що діє, так і того, в чиїх інтересах встановлена вимога розум-

ності. Дія, що є менш ефективною для іншої особи, ніж розумна, є неправомірною"⁷.

Зміст зловживання правом в своїй роботі Ємельянов В.І. в цілому розкриває через систему цільових прав-обов'язків. Тому логічно, що і загальні принципи цивільного законодавства він розглядає в системі, де правомочна особа здійснює право для задоволення не тільки своїх, але і визначених інтересів іншої особи. В цьому проявляється зміст цільового права, яке завжди залежить від виконання певного пов'язаного із ним обов'язку. Саме тому нами підтримується та розвивається позиція, що вимоги справедливості, добросовісності і розумності, не зважаючи на загальний характер, встановлюються в інтересах конкретних осіб і суб'єкт права, реалізуючи свої суб'єктивні права, знаходиться в залежності від обов'язку враховувати і інтереси інших осіб, що закріплені в законі у вигляді засад цивільного законодавства.

Деякі автори роблять висновки, що суб'єкт права має керуватися тільки вимогами норми позитивного права або навіть конкретної норми, якою йому таке право надане, і необхідність оцінювати таку поведінку із невизначеними дефініціями справедливості, добросовісності та розумності було б занадто великим тягарем для реалізації суб'єктивних прав⁸.

Проте, на наш погляд, більш правильною є концепція за якою визна-

⁴ Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. — Тула: Автограф, 2001. — 720 с. — С.229.

⁵ Лазар Я. Собственность в буржуазной правовой теории: [Пер. с нем.]. — М.: Юрид. лит., 1985. — 192 с. — С. 46.

⁶ Максименко С.Т. Осуществление гражданских прав и исполнение обязанностей: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Саратов, 1970. — С.4.

⁷ Ємельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами. — М.: Лекс-Книга, 2002. — С. 108.

⁸ Див. наприклад: Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. — М.: МЗ-Пресс, 2001. — 244 с.

чається так звана "звичайна людина", яка не знає, яким чином реалізуються права, що вона реалізовує, не завжди знає точно, чи мають такі права встановлені у законі чіткі межі, або межі ці визначаються відповідно до конкретних ситуацій. Але така людина розуміє значення та наслідки своїх можливих дій до початку їх реалізації і в процесі безпосередньої реалізації. При цьому така людина, розуміючи значення і наслідки своїх дій, у процесі реалізації коректує їх із врахуванням своїх власних прогнозів отримання результату реалізації прав. Відповідно і дії, які можуть завдати шкоду іншій особі можуть бути передбачені людиною, а з цього випливає, що вибір можливої поведінки при реалізації права завжди залежить від розумової діяльності людини, яка сама обирає варіанти і шляхи досягнення результату.

Деякі автори не впевнені в тому, що принципи справедливості, добросовісності та розумності можуть завжди застосовуватись. Ємельянов В.І. у якості загального принципу пропонує застосовувати їх лише субсидіарно, коли відсутня регулююча дія конкретних правових норм. Застосовувана в таких випадках вимога розумності не може конкурувати з конкретними правилами поведінки, які закріплені в законі або договорі⁹. На цих підставах він оспорує позицію інших авторів щодо того, що всі права і обов'язки повинні здійснюватися розумно¹⁰. Права і обов'язки повинні, перш за все, здійснюватися так, як це передбаче-

но в законі і договорі, навіть якщо встановлюючи їх норми і нерозумні¹¹.

Але ми не впевнені, що такий висновок Ємельянова В.І. є правильним. Підтримуючи в цілому думку про те, що вимоги справедливості, добросовісності та розумності не можуть конкурувати із правилами поведінки, закріпленими в законі або договорі, ми не погоджуємось із критикою наведеної позиції професора Белова В.А. Насправді реалізація права може мати прояви нерозумної поведінки майже у будь-яких ситуаціях, при тому, що саме право завжди відповідає принципу справедливості, добросовісності та розумності. В цьому немає протиріччя. Адже норми права і реалізація права можуть мати суттєві відмінності в реальному правозастосуванні. Право є, так би мовити, "статичною" формою суб'єктивного права (ідеальна модель поведінки), а реалізація права — є його "динамікою" (а відповідно, можливі відхилення від ідеальної моделі поведінки). Справді норма права не може бути нерозумною, навіть якщо вона такою деяким здається. Нерозумною може бути саме поведінка особи щодо реалізації "розумної" норми права.

Підсумовуючи сказане, варто погодитись із тим, що недоцільність, а в багатьох випадках неможливість нормативного закріплення точних меж суб'єктивних прав і обов'язків учасників цивільних правовідносин роблять необхідним використання механізму "плаваючої" межі міри

⁹ Ємельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами. — М.: Лекс-Книга, 2002. — 160 с.

¹⁰ Белов В.А. Добросовестность, разумность, справедливость как принципы гражданского права // В.А.Белов // Законодательство. — 1998. — № 8. — С. 49.

¹¹ Див.: Ємельянов В. И.— Вказ. Праця. — С. 96.

ЗАХИСТ ПРАВ

дозволеної або належної поведінки, цю межу і встановлює вимога розумності фізичних дій¹².

Проте у взаємозв'язку із визначенням критеріїв оцінювання поведінки як зловживання правом актуальним залишається питання призначення прав. Дана категорія була предметом дослідження багатьох науковців, та з точки зору використання її як критерію кваліфікації зловживання правом була розглянута лише деякими із них, зокрема: Грибановим В.П.¹³, Сухановим Є.О.¹⁴, Малиновським О.О.¹⁵, Рясенцевим В.О., "який розглядав зловживання правом як здійснення права в протиріччі з його призначенням"¹⁶, Яневим Янком, "який вважав зловживання правом здійсненням прав, які суперечать цілям права та його призначенню"¹⁷, Горобець В.Д.¹⁸, а також деякими іншими авторами.

Серед науковців радянського періоду дослідження інституту зловживання правом у взаємозв'язку із соціальним призначенням суб'єктивного права було цілком очевидним, оскільки така конструкція містилася у ст. 1 Цивільного кодексу УСРР 1922 року: "Цивільні права охороняються законом, за винятком тих випадків, коли вони здійсню-

ються в суперечності з їх соціально-господарським призначенням"¹⁹, а пізніше у ст. 5 Основ цивільного законодавства СРСР: "Цивільні права охороняються законом, за виключенням тих випадків, коли вони здійснюються в суперечності з їх призначенням в соціалістичному суспільстві в період будівництва комунізму"²⁰. Багато хто із цивілістів того часу розглядав подібне виключення із охорони законом цивільних прав саме як зловживання правом. Серед цих робіт, окремого розгляду потребує фундаментальна праця видатного радянського цивіліста Грибанова В.П., про яку вже згадувалося вище, який на підставі системного підходу найбільш повно та глибоко дослідив історію встановлення інституту зловживання правом, а також обґрунтовано довів об'єктивні передумови виділення такої поведінки та її ґрунтовного дослідження як окремого інституту, що на довгі роки зробило зловживання правом одним із найцікавіших інститутів для науки цивільного права. Безумовно, віддаючи належне високому науковому рівню вказаної праці, а також спираючись на проведені у ній дослідження і зроблені висновки, все ж таки необхідно ска-

¹² Див.: Емельянов В. И. Вказ. праця. С. 78—79: "Разумные психические действия отличаются от разумных физических действий тем, что они не затрагивают интересов других людей, а следовательно, не содержат нравственной окраски.... Таким образом, разумные психические действия — это действия среднего человека, а разумные физические действия — это действия добросовестного среднего человека".

¹³ Див.: Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. — М.: Статут, 1992. — 208 с.

¹⁴ Див.: Гражданское право: в 4 т. Том. 3: Обязательственное право: учебник / [Витрянский В.В. и др.; отв. ред. Е.А. Суханов.]. — М.: Волтерс Клувер, 2005. — 800 с.

¹⁵ Див.: Малиновский А. А. Злоупотребление правом. — М.: МЗ-Пресс, 2002. — 128 с.

¹⁶ Див.: Рясенцев В. А. Условия и юридические последствия отказа в защите гражданских прав / В.А. Рясенцев // Советская юстиция. — 1962. — № 9. — С. 8—9.

¹⁷ Див.: Янев Я. Г. Правила социалистического общежития (их функции при применении правовых норм). — М.: Прогресс, 1980. — С. 181—182.

¹⁸ Див.: Общая теория права и государства: [под ред. В. В. Лазарева.]. — М.: Юрист, 1994. — С. 324.

¹⁹ Гражданский кодекс УСРР: [Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины]. — 1923. — № 55. — С. 1039.

²⁰ Див.наприклад: Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. — М.: Статут, 2001. — 411 с.

зати, що в деяких окремих положеннях автор був залежний у своїх висновках від соціально-політичного устрою країни тих часів, а тому актуальність деяких фундаментальних для тієї доби висновків, сьогодні викликають питання з позиції можливості і необхідності їх застосування до сучасних умов. Одним із таких висновків як раз і є кваліфікація зловживання правом як поведінки, що здійснюється в суперечності із соціальним призначенням права.

Грибанов В.П. писав про те, що "об'єктивний характер призначення права визначається, з однієї сторони, історичною обумовленістю призначення права, яке демонструє певні соціально-економічні умови життя суспільства, а з іншої сторони, тим, що цілі, прямо передбачені або санкціоновані законом. І хоча ті цілі, для досягнення яких уповноважений суб'єкт використовує свої права, визначаються індивідуальною волею правомочного, вони не можуть виходити за межі тих цілей, які визнаються такими, що заслуговують поваги всього суспільства"²¹.

З цього приводу вірно висловився свого часу і французький вчений Жан-Луї Бержель, суб'єктивні права надаються лише для задоволення легітимних інтересів, а не для заподіяння шкоди іншій особі. Відхилення суб'єктивних прав від власної мети є вкрай небажаним, оскільки вони вступають у суперечності між своєю цінністю та здійсненням із інтересом, відмінним від корисного. В такому випадку необхідно зіставити мету, визначену носіями прав, і

кінцеву спрямованість самих прав: метою деяких прав виступає насамперед інтерес їх носія, другі — призначені для захисту третіх осіб, наприклад, дітей; треті обумовлені загальним інтересом; четверті виконують одночасно й індивідуальну і соціальну функцію, як, наприклад, право власності²².

Погоджуючись із необхідністю при реалізації права суб'єктами дотримуватись призначення таких прав, а також вважаючи таке питання актуальним і важливим для науки цивільного права, ми розділяємо питання призначення права як проблеми цивільного права взагалі і призначення права як одного із видів зловживання цивільним правом. У рамках нашого дослідження видається необхідним відшукати відповідь саме на останнє запитання.

Відомо, що під призначенням права в цивілістичній літературі розуміється мета (ціль), заради якої суб'єктивні права надаються учасникам цивільних правовідносин²³. Призначення права може бути розкритим через об'єктивну мету права і через суб'єктивний інтерес правомочного, що повинні збігатися. Ціль права — це той результат, до якого повинно призвести здійснення права і який закладений у змісті норми права. Але призначення права — це не тільки суспільно корисна мета права, результату його здійснення, але і правильний за змістом розвиток самих правових відносин²⁴.

На цих підставах в юридичній літературі робиться висновок про те, що у випадку суперечності між

²¹ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. — М.: Статут, 2001. — С. 73.

²² Бержель Ж.Л. Общая теория права. — М.: NOTA BENE, 2000. — С. 75—76.

²³ Братусь С.Н. О пределах осуществления гражданских прав /С.Н. Братусь // Правоведение. — 1967. — № 3. — С. 79.

²⁴ Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав.: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України. Інститут держ. і права ім. В.М. Корецького. — К., 2006. — С. 127.

ЗАХИСТ ПРАВ

діями особи щодо реалізації права і призначенням такого цивільного права виникає зловживання правом. Ми не погоджуємося із такою установленою у науці цивільного права думкою з підстав наведених нижче.

Так на думку болгарського правознавця Янка Янева, який досліджував питання зловживання правом: "будь-який вихід за рамки бажаних результатів і переслідуваних цілей, що містяться в правових нормах, із яких випливає суб'єктивне право, входження в протиріччя з його призначенням, його роллю в суспільстві, але не доведений до правопорушення, є зловживанням правом"²⁵. Цілком очевидно, що в запропонованому висновку зловживання правом визначається як правомірна дія, що є здійсненням права в протиріччі з його цілями чи призначенням²⁶.

Вперше думка про те, що правила ч. 2 ст. 5 Основ цивільного законодавства можуть бути використанні у якості критерію оцінки поведінки особи, яка реалізує своє право, була висловлена проф. Рясенцевим В.А., який дійшов висновку, що в тих випадках, "коли формально закон не порушено, але дії не узгоджуються з моральними принципами соціалістичного суспільства, з загальними суспільними інтересами, необхідно визнавати, що права здійснюється в протиріччі з їх призначенням"²⁷.

При цьому підкреслювалось, що, оскільки правила соціалістичного співжиття і норми комуністичної

моралі згадані в ч. 2 ст. 5 Основ цивільного законодавства СРСР поряд із законом, то маються на увазі ті з них, які не закріплені в юридичних нормах, бо при наявності такого закріплення ці правила набувають значення вимог самого закону²⁸.

Інша група вчених вважала, що ч. 2 ст. 5 Основ мала самостійне значення, а правило ч. 1 ст. 5 Основ саме по собі "містило необхідний і достатній критерій (призначення права) для оцінки того, як використовується належне особі цивільне право — правомірно або неправомірно, заслуговує воно захисту чи ні. Ніякі додаткові критерії використовувати не потрібно"²⁹.

Як загальний критерій розглядав вказані норми у згаданій роботі і Грибанов В.П.: "зміст його зводиться до вимоги закону здійснювати суб'єктивні права у відповідності з їх призначенням, оскільки названий принцип є перш за все принципом реалізації цивільних прав. Ця загальна вимога закону звернута до всіх носіїв суб'єктивних цивільних прав і до тих осіб, які від їх імені і в їх інтересах реалізують суб'єктивне право, використовувати цивільні права за їх цільовим призначенням в соціалістичному суспільстві"³⁰. Для підтвердження своєї позиції автор наводить приклад ситуації, коли особа здає в найм за завищеними ставками орендної плати будинок. Враховуючи вимоги правил користування приміщеннями в Радянсь-

²⁵ Янев Я. Г. Правила социалистического общежития (их функции при применении правовых норм). — М.: Прогресс, 1980. — С. 181—182.

²⁶ Малиновский А.А. Злоупотребление правом. — М.: МЗ-Пресс, 2002. — С. 20.

²⁷ Рясенцев В.А. Условия и юридические последствия отказа в защите гражданских прав /В. А. Рясенцев // Советская юстиция. — 1962. — № 9. — С. 8.

²⁸ Иоффе О.С., Пределы осуществления субъективных гражданских прав /О.С. Иоффе, В.П. Грибанов // Советское государство и право. — 1964. — № 7, С. 79.

²⁹ Братусь С.Н. О пределах осуществления гражданских прав /С.Н. Братусь// Правоведение. — 1967. — № 3. — С. 86.

³⁰ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. — М.: Статут, 2001. — С. 76—77.

кому Союзі, така особа здійснює право особистої власності в протиріччі з його призначенням, оскільки це призводило до отримання нетрудових доходів і використання права на будинок не за призначенням, яке передбачалося радянським цивільним законодавством. Такий приклад стосувався саме порядку застосування правил ст. 5 вказаних вище Основ та підтверджував висновок про більш широке застосування положень цієї статті для протидії зловживання правом.

Але, на наш погляд, право не має слугувати кон'юнктурним інтересам, що, на жаль, так часто відбувається у сьогоденних умовах побудови демократичної правової системи України. Право знаходиться вище тимчасових політичних інтересів правлячої групи суспільства і у правовій, демократичній країні однаково застосовується для всіх членів суспільства. Саме тому ми вважаємо небезпечним ставити реалізацію суб'єктивних прав у залежність від певного соціального призначення права, яке прямо не визначене у позитивному праві.

Ми підтримаємо думку відомого радянського цивіліста Братуся С.М., який робив висновок, що якщо право здійснюється всупереч його призначенню, то це свідчить про те, що вимоги закону порушено і таке здійснення права суперечить об'єктивному праву³¹. Саме тому ми не погоджуємося із загальним висновком багатьох дослідників проблеми зловживання правом про те, що "сама по собі реалізація права в суперечності з його призначенням є од-

ним із найважливіших випадків зловживання правом"³².

Оскільки такий висновок ґрунтувався в основному на положеннях вказаних статей цивільного законодавства СРСР, а не на об'єктивному змісті цивільної категорії зловживання правом, то на нашу думку нездійснення права у відповідності до його призначення не є зловживанням правом. Автор вважає, що здійснення права не у відповідності до призначення є виходом за межі наданого права, а тому не може вважатися здійсненням права. Таку поведінку потрібно визначати як правопорушення, з усіма пов'язаними з цим наслідками.

Підставами для таких висновків є і нормативне підґрунтя у вигляді сучасного цивільного законодавства України. Адже положення Цивільного кодексу України від 16.01.2003 року не містять у собі подібних до аналізованих норм радянського законодавства про загальну заборону використання права в суперечності із його призначенням. Стаття 13 Цивільного кодексу України, визначаючи межі здійснення цивільних прав, так само не ставить в залежність від такого загального принципу реалізацію цивільних прав. Тому можливо зробити висновок, що така межа цивільних прав, як їх призначення, не закріплюється на рівні загального принципу, а встановлюється і визначається тільки конкретними нормами, якими надається суб'єктивне право та визначається міра дозволеної поведінки уповноваженого суб'єкта права, а відповідно, не є зловживанням правом. ◆

³¹ Братусь С.Н. О пределах осуществления гражданских прав / С.Н. Братусь // Правоведение. — 1967. — № 3. — С. 82.

³² Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. — М.: Статут, 2001. — С. 91.